

KLAUS MÄKELÄ

TILASTOIMATON ALKOHOLIN- KULUTUS JA LAITON LIIKE ENNEN JA JÄLKEEN LAIN- UUDISTUKSEN

Tässä raportissa pyritään Alkoholitutkimussäätiön kulutustutkimuksen aineiston perusteella arvioimaan tilastoimatonta alkoholinkulutusta ja kuvaamaan uuden alkoholilainsäädännön mukana seuranneita muutoksia.

Alkoholilojen kehittymistä ja alkoholipoliittisten päätösten seurauksia on useimpien pakko kuvailla pelkästään tilastoidun kulutuksen perusteella, vaikka monien toimenpiteiden eräänä julkilausuttuna tarkoituksena on vähentää alkoholin laitonta valmistusta tai kauppaa. Lisäksi on muistettava, että myös tilastojen ulkopuolelle jäävän laillisen kulutuksen taso saattaa vaihdella.

Kettil Bruunin ryhmittelyä mukaellen tilastoimaton alkoholinkulutus voidaan jakaa seuraavasti (vrt. Bruun, käsikirjoitus):

1. Muuhun käyttöön tarkoitetun alkoholin nautintokulutus
  1. Puhdistettu väkiviina
  2. Denaturoidut alkoholit
  3. Muut korvikealkoholit (suu- ja iho-vedet, apteekkitipat)

2. Kotitekoinen alkoholi
  1. Laillisesti valmistettu kotitekoinen alkoholi
    1. Sahti
    2. Kotiviinit
  2. Alkoholin laitton valmistus
    1. Kilju
    2. Pontikka
3. Alkoholin tilastoimaton maahantuonti
  1. Ulkomaanmatkoilta tuotu alkoholi
  2. Salakuljetettu alkoholi.

Aineisto

Vuoden 1968 henkikirjojen perusteella poimittiin kaikkiaan 61 kunnasta 1 885 hengen otos, joka edustaa Suomessa vakinaisesti asuvaa 15—69 -vuotiasta väestöä. Poiminta ositettiin sukupuolen mukaan siten, että näytteeseen tuli miehiä kolme kertaa enemmän kuin naisia. Näytteeseen joutu-neita haastateltiin kahteen otteeseen, ensin syys-lokakuussa 1968 ja toisen kerran syys-lokakuussa 1969. Ensimmäisen kierroksen vastausprosentti oli 96.7, ja haastatelluksi

saatiin 453 naista ja 1 370 miestä. Toisella kierroksella vastausprosentti aleni 91.4:ään, ja uusintahaastattelu saatiin 429 naiselta ja 1 294 mieheltä.

Arviointimenettely

Alkoholinkulutusta mitattiin ensisijaisesti kartoittamalla itse juomistilanteita. Kuitenkin lomakkeeseen sisältyi sarja kysymyksiä, jotka koskivat alkoholin hankintaa. Näillä kysymyksillä pyrittiin mittaamaan myös alkoholin tilastoimatonta kulutusta.

Ensimmäiseksi kysyttiin ostot Alkon myymälöistä. Haastateltava sai arvioida, kuinka usein hän keskimäärin asioi Alkon myymälässä. Tämän jälkeen kartoitettiin haastattelupäivästä taaksepäin kaikki ostot, jotka mahtuivat kahden keskimääräisen ostosvälin pituisen ajanjakson sisään. Vuoden 1969 lomakkeessa kartoitettiin vielä samaa tekniikkaa käyttäen keskioluen ostot muista vähittäismyyntipisteistä. Sitten kysyttiin kaikki muualta kuin Alkosta (tai keskiolutkaupoista) tapahtuneet alkoholin hankinnat vuoden sisällä haastattelusta taaksepäin. Kysymykset koskivat muualta kuin Alkosta ostettua, ulkomailta tuotua, lahjaksi saatua ja itse valmistettua alkoholia. Kussakin kysymyksessä oli tarpeen mukaan eritelty juoman alkuperä. Ensimmäisellä kierroksella käytettyjen kysymysten sanamuodot on esitetty aikaisemmassa raportissa (Mäkelä 1969). Vuonna 1969 käytetty lomake oli muutoin täysin samanlainen, paitsi että siinä kysyttiin keskioluen ostoja myös muista vähittäismyyntipisteistä kuin Alkosta.

Alkoholin hankintaa koskevat kysymykset esitettiin ainoastaan niille vastaajille, jotka olivat kertoneet käyttäneensä jotakin alkoholijuomaa viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana.

Lahjaksi saatuun alkoholiin viitataan tässä raportissa vain hajahuomautuksin, sillä se tulee kertaalleen tilastoiduksi jo muiden kysymysten kohdalla.

Koko maata koskevat kulutusarviot laskettiin seuraavasti. Näytteeseen kuuluvien ilmoittamat hankintamäärät laskettiin yhteen ja saatu summa kerrottiin estimointikertoimella erikseen miehillä ja naisilla. Estimointikertoimet saatiin jakamalla perusjoukon suuruus tutkittujen lukumäärällä. Vuoden 1968 aineistossa naisten estimointikerroin on 3 635 ja miesten 1 126; vuoden 1969 aineistossa vastaavat kertoimet ovat 3 839 ja 1 192.

Milloin joku haastateltava oli ilmoittanut hankkineensa vuoden aikana johonkin juomaryhmään kuuluvaa alkoholia mutta tiedot määristä puuttuivat, hänen oletettiin hankkineen alkoholia yhtä paljon kuin muut saman juomaryhmän kohdalla hankintoja ilmoittaneet haastateltavat keskimäärin.

Kulutusarvioiden keskiarvot laskettiin ikään kuin näyte olisi poimittu yksinkertaisella umpimähkäisellä otannalla, vaikka poiminta todellisuudessa toteutettiin ositetulla vyöhykeotannalla. Oikeiden keskiarvojen laskeminen olisi ollut liian työlästä, sillä aineistoa ei tässä raportissa tarkasteltavilta osin ole viety reikäkortteille. Näin ollen lasketut keskiarvot ovat vain suuntaa antavia. Ositteiden käyttö on omiaan pienentämään keskiarvojen yksinkertaisen umpimähkäisen otannan antamiin keskiarvoihin verrattuna, mutta tapausten ryvästyminen puolestaan suurentaa keskiarvoja.

Koko maata koskevien arvioiden keskiarvot laskettiin kaavalla $\sqrt{N_1^2 e_1^2 + N_2^2 e_2^2}$, jossa e_1 on naisten ja e_2 miesten keskiarvon keskiarvo, N_1 naisten määrä perusjoukossa ja N_2 miesten määrä perusjoukossa.

Kulutusarvioiden muuntamista absoluuttialkoholiksi selostetaan taulukon 1 tekstissä.

Koska haastattelukierroksia oli kaksi, kustakin kulutuserästä on käytettävissä kaksi arviota. Näitä arvioita voidaan yhtäältä tarkastella rinnakkaismittauksina ja toisaalta niiden voidaan katsoa heijastavan uuden lainsäädännön myötä tulleita muutoksia. Muutosten merkitsevyys on testattu seuraavasti. Kustakin testattavasta juomaryhmästä on muodostettu erotusmuuttuja siten, että kunkin yksilön ensimmäisellä mitauskerralla saama lukuarvo on vähennetty hänen toisella mitauskerralla saamastaan lukuarvosta. Tämän jälkeen on tutkittu t-testillä, poikkeako erotusmuuttujan keskiarvo merkitsevästi nolasta. Myös muutosten merkitsevyys on testattu ikään kuin näyte olisi poimittu yksinkertaisella umpimähkäisellä otannalla. Koko näytteen muutoskeskiarvo laskettiin kaavalla $\bar{x} = a\bar{x}_1 + (1-a)\bar{x}_2$, jossa $\bar{x}_1$ on naisten ja $\bar{x}_2$ miesten keskiarvo ja a naisten ja 1-a miesten osuus perusjoukosta. Koko näytteen keskiarvon yhdistetty keskiarvo taas saatiin kaavasta $e = \sqrt{a^2 e_1^2 + (1-a)^2 e_2^2}$, jossa e_1 on naisten ja e_2 miesten keskiarvon keskiarvo. Keskiarvojen laskujen työläyden vuoksi muutoksia-

ta on testattu vain ne, jotka päältä katsoen näyttivät merkittävimmiltä.

Muutosten testauksessa ovat mukana vain ne tutkittavat, jotka saatiin haastatteluksi kahteen kertaan. Kummankin tutkimusvuoden kulutusarviot sitä vastoin perustuvat kaikkiin haastatteluihin.

Todettakoon vielä, että muutoskeskiarvojen keski-
virheet voivat tulla suhteellisesti paljon pienemmiksi kuin kulutusarvioiden keski-
virheet. Tämä johtuu siitä, että muutokset on saatu kahden korreloivan havainto-
sarjan erotuksena. Näin muutos voi olla tilastollisesti
merkittävä, vaikka kummatkin kulutusarviot mahtuvat
toistensa luottamusvälien sisään.

Taulukko 1. Absoluuttialkoholiarvioissa käytetyt tilavuusprosentit

	ostot myymälästä	sala- kaupas- Alkon juomat	ulko- ma- set	sala- kuljetus- juomat	kotite- koinen alkoholi
III-olut	4.8				
A-olut	5.5		5.5		
sahti					6
kilju					10
miedot viinit	12		12		9
väkevät viinit	19	19	19		
väkevät juomat	39	39	39	39	48
pirtu				96	

Muunnettaessa Alkon myymälästä ostettuja juomia
absoluuttialkoholiksi on käytetty kuhunkin juomaryh-
mään kuuluvien lajien tilastoidun myyntivolyymien mu-
kaan painotettuja keskiprosentteja.

Samoja kertoimia on sovellettu myös salakaupasta
ostettuihin Alkon juomiin. Ainakin väkevien juomien
alkoholiprosentti lieene hivenen liian korkea, koska
salakaupassa myydään lähes yksinomaan kotimaisia
viinoja, joiden alkoholipitoisuus on matalampi kuin
kaikkien väkevien juomien keskiprosentti.

Ulkomaanmatkoilta tuodun oluen on arvioitu olevan
keskimäärin suomalaisen A-oluen vahvuista. Myös
muiden ulkomaantuomien kohdalla on sovellettu Al-
kon myymälöiden myynnin keskiprosentteja. Näin vä-
kevien juomien tilavuusprosentti on liian alhainen, sillä
ulkomailta tuotaneen lähes pelkästään konjakkeja ja
viskejä, joiden alkoholipitoisuus on korkea.

Myös väkevien salakuljetusjuomien alkoholiprosent-
tina on käytetty Alkon myymälöiden myynnin keski-
prosenttia. Salakuljetuspirtun tilavuusprosenttina on
käytetty 96 prosenttia.

Toivo Pöysän vuonna 1967 keräämien sahtinäytteiden
keskimääräinen tilavuusprosentti oli 6.43 (Pöysä
1968). Näytteiden alkoholiprosentti määritettiin kuiten-
kin vasta 6—8 viikon kuluttua valmistuksesta, jolloin
alkoholipitoisuus oli lähellä korkeinta mahdollista.
Käytännössä sahti nautitaan huomattavasti nuorempa-
na, jolloin alkoholipitoisuus jää alhaisemmaksi.

Poliisin vuoden 1968 aikana takavarikoimista ja val-
tion alkoholikemistin analysoitaviksi lähettämistä kil-
junäytteistä poimittiin 97 näytteen otos. Näytteiden
käymistä ei estetty, ja keskimääräiseksi tilavuuspro-
sentiksi saatiin 10.1. Sahdin tavoin kilju useimmiten

nautitaan niin nuorena, että käyminen ei ole ehtinyt
lakipisteeseensä, joten edellä mainittu keskiprosentti
on yliarvio.

Pontikan keskimääräinen tilavuusprosentti on lasket-
tu kaikista poliisin vuoden 1968 aikana valtion alko-
holikemistille lähettämistä 49 pontikkanäytteestä.

Kotiviinin keskimääräisestä alkoholipitoisuudesta ei
ole tarkkoja tietoja. Valtion alkoholikemistin arvelun
mukaan taulukossa esitetty 9 tilavuusprosenttia on
ennemmin liian korkea kuin liian matala.

Muuhun käyttöön tarkoitetun alkoholin nautintokulutus

Alkon spriiä ei kukaan kertonut osta-
neensa ensimmäisen haastatteluvuoden ai-
kana. Lahjaksi sitä kertoi saaneensa yksi
nainen ja kaksi miestä. Kun heidän ilmoit-
tamansa määrät kerrotaan estimointikertoi-
milla, tulokseksi saadaan että Suomen
väestö olisi vuoden aikana saanut lahjaksi
kaikkiaan 2 000 litraa Alkon spriiä. Toisen
haastatteluvuoden aikana Alkon spriiä oli
ostanut kaksi miestä ja yksi nainen; lahjak-
si sitä oli saanut kolme miestä ja yksi nai-
nen. Koko väestöä koskeviksi arvioiksi saa-
daan 3 500 litraa ostettua ja 5 000 litraa lah-
jaksi saatua spriiä. On aivan ilmeistä, että
arviot eivät ole luotettavia ja että teolliseen
ja lääkinnälliseen käyttöön tarkoitetun puh-
distetun väkiviinan nautintokäyttö on huo-
mattavasti suurempi kuin mitä haastattelut
osoittavat.

Ensimmäisenä haastatteluvuonna kukaan
haastateltavista ei myöntänyt ostaneensa
korvikealkoholeja juotavaksi, vaikka mui-
den lähteiden perusteella tiedetään niiden
käytön olevan varsin yleistä (Pöysä & Mä-
kelä 1968 a). Toisella kierroksella muuan
vasta AA:han liittynyt alkoholisti myönsi
juoneensa vuoden aikana 15 litraa T-spriiä.
Hänkin siis tunnusti käyttäneensä korvike-
juomia vasta jälkikäteen, kun hän jo oli lo-
pettanut juomisensa.

Kotitekoinen alkoholi

Taulukko 2 mukaan Suomessa valmistet-
tasiin vuosittain 6—10 miljoonaa litraa sahti-
a, noin 500 000—800 000 litraa kiljua, 2—
2.5 miljoonaa litraa kotiviiniä ja 6 000—

Taulukko 2. Vuoden aikana itse valmistettu alkoholi (litraa)

		sahti		kilju		kotiviini		pontikka	
		1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
valmistajia	naiset	2	3	1	—	11	12	—	—
	miehet	23	18	31	18	42	41	2	1
koko maata koskeva arvio	naiset	2 581 000	6 910 000	145 000	—	725 000	1 278 000	—	—
	miehet	3 155 000	3 705 000	633 000	510 000	1 409 000	1 317 000	54 000	6 000
	yhteensä	5 736 000	10 615 000	778 000	510 000	2 134 000	2 595 000	54 000	6 000
koko maata koskeva arvio absoluuttialkoholina	yhteensä	344 160	636 900	77 800	51 000	192 060	233 640	25 920	2 880
keskivirhe prosentteina kokonaisarviosta		41.0	40.7	26.7	35.8	16.7	23.9	90.3	100.2
koko näytteen erotusmuuttujan keskiarvo		1.426		— .098		.150			
erotuskeskiarvon keskivirhe		.886		.084		.169			
erotuksen merkitsevyys		EM		EM		EM			

50 000 litraa pontikkaa. On luonnollista, että haastattelututkimuksessa on helpompi mitata alkoholin laillista kuin laitonta valmistusta. Toivo Pöysän sahtimaltaan myyntiin perustuvan arvion mukaan Suomessa olisi valmistettu 5 345 000 litraa sahtia vuonna 1966 (Pöysä 1968), ja taulukko 2 mukaan päädytään samaa suuruusluokkaa olevaan arvioon vuodelle 1968. Kotiviinin valmistuksesta ei ole käytettävissä rinnakkaisarvioita.

Laittoman valmistuksen osalta taulukossa 2 esitetyt lukemat lienevät selvästi aliarvioita. Haastattelijat ovat useisiin lomakkeisiin merkinneet, että haastateltavan puheista epäsuorasti ilmenee hänen valmistaneen kiljua, vaikka hän sen kieltää suoraan kysyttäessä. "Monien haastateltavien mukaan ryypymiehillä on koko pitäjässä tapana valmistaa kesäaikaan kiljua, mutta heitä ei saa houkuteltua kertomaan siitä, koska kiljoutuhua pidetään vähän häpeällisenä 'poikasten tapana', joka ei sovi aikamiehille, ja myös jonkinlaisena köyhyyden osoituksena."

Vielä todennäköisempää on, että pontikan keittoa salaillaan. Aineiston ainoat pontikankeittäjät kertoivat keittävänsä vain omiin tarpeisiinsa. Ensimmäisellä haastattelukierroksella 10 miestä (toisella kierroksel-

la 15 miestä) ilmoitti muualta kuin Alkosta tapahtuneita hankintoja koskevan kysymyksen kohdalla ostaneensa vuoden kuluessa pontikkaa yhteensä 21.4 (16.7) litraa. Tämän mukaan Suomessa ostettaisiin vuosittain vain 24 000 (20 000) litraa pontikkaa. Viisi (5) miestä kertoo saaneensa lahjaksi yhteensä 4.25 (3.9) litraa pontikkaa. Vastaava koko väestöä koskeva arvio on 5 000 (4 600) litraa. Mainittakoon, että eräässä toisessakin pontikkaa koskevassa tutkimuksessa on päädytty varsin alhaisiin (50 000—250 000 litraa) vuosituotantoarvioihin (Pöysä & Mäkelä 1968 b).

Taulukko 2 alimmilta riveiltä ilmenee, että mikään muutoksista ei ole tilastollisesti merkitsevä. Vaikka toisen haastatteluvuoden sahtiarvio on huomattavasti suurempi kuin ensimmäisellä kierroksella, lisäys ei ole merkitsevä, sillä se johtuu lähes pelkästään parin haastatellun naisen valmistamista suurpanoksista.

Ulkomaanmatkoilta tuotu alkoholi

Taulukosta 3 ilmenee, että turistit ja muut matkustavaiset tuovat ulkomailta varsin huomattavia määriä alkoholia. Ulkomailta tuotuja olutmaistiaisiakin kertyy 36 000—52 000 litraa vuosittain. Vertailukohteeksi voidaan mainita, että Alkon myymälöiden

Taulukko 3. Ulkomaanmatkoilta vuoden kuluessa tuotu alkoholi (litraa)

		olut		miedot viinit		väkevät viinit		väkevät juomat		yhteensä	
		1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
tuojia	naiset	—	—	7	12	13	13	25	29	31	33
	miehet	7	4	21	34	40	68	141	161	146	166
koko maata koskeva arvio	naiset	—	—	27 000	47 000	40 000	67 000	111 000	125 000		
	miehet	52 000	36 000	31 000	48 000	70 000	128 000	273 000	301 000		
	yhteensä	52 000	36 000	58 000	95 000	110 000	195 000	384 000	426 000		
koko maata koskeva arvio absoluuttialko- holina	yhteensä	2 860	1 980	6 960	11 280	20 900	37 050	149 760	166 140	180 480	216 450
keskivirhe prosentteina kokonaisarviosta		59.3	69.5	23.1	18.4	17.6	15.3	10.8	11.7		
koko näytteen erotusmuuttujan keskiarvo cl ab- soluuttialkoholina											1.090
erotuskeskiarvon keskivirhe											.715
erotuksen merkitsevyys											EM

ulkolaisen oluen vähittäismyynti oli 170 000 litraa vuonna 1968 ja 150 000 litraa vuonna 1969.

Useimmin ja eniten tuodaan kuitenkin väkeviä juomia, joiden osuus ulkomailta tuodusta absoluuttialkoholista oli kumpanakin haastatteluvuonna noin 80 prosenttia.

Lomakkeessa tiedusteltiin myös, kuinka paljon kukin vastaaja oli saanut lahjaksi ulkomailta tuotua alkoholia. Lahjaksi saadut määrät muunnettiin absoluuttialkoholiksi, ja niitä verrattiin näytteen ulkomailta tuomiin määriin. Tällöin kävi ilmi, että ulkomaantuomisia huomattavassa määrin käytetään symbolisesti vahvistamaan sosiaalisia siteitä: yli kolmasosa turistialkoholista annetaan tuliaislahjoiksi (35 % vuonna 1968 ja 38 % vuonna 1969). Tulos jää tässä vain ohimeneväksi hajatiedoksi, mutta se tuo esille yhden alkoholin sosiaalisista merkityksistä: alkoholi lahjana.

Seuraavasta asetelmasta ilmenee vielä, että varsin suuri osa alkoholinkäyttäjistä käy vuoden sisällä ulkomailla ja että valta-

osa ulkomaanmatkalaisista kantaa mukanaan alkoholituliaisia:

	naiset		miehet	
	1968	1969	1968	1969
% alkoholinkäyttäjistä käynyt vuoden aikana ulkomailla	19	17	18	21
% ulkomailla käyneistä tuonut matkoiltaan alkoholia	65	70	68	68

Ulkomaanmatkailun jatkuva kasvu tulee lisäämään turistiviinaksien alkoholipoliittista merkitystä. Jo nyt voi vertailemalla taulukkoja 3 ja 4 panna merkille, että laillisesti tullin kautta tuodaan alkoholia paljon enemmän kuin salakuljetusteitse. Vertailua tietysti vaikeuttaa se, että salakuljetetusta alkoholista kukaties jää suurempi osa piiloon salailun vuoksi. Mainittakoon kuitenkin, että haastattelujen perusteella näyttää siltä, että aivan tavallisetkin turistit hyvin usein tuovat muassaan enemmän alkoholia kuin tullimääräykset sallivat, vaikka he eivät läheskään aina tohdi sitä haastattelijalle kertoa.

Näin siis myös taulukko 3 lukemat ovat alimmaisarvioita.

Ulkomaantuomisten absoluuttialkoholiksi muunnettu kokonaisarvio vuodelle 1969 on 20 % korkeampi kuin vuodelle 1968; ero ei tosin ole tilastollisesti merkitsevä.

Salakuljetettu alkoholi

Taulukko 4 mukaan Suomeen salakuljetettaisiin tätä nykyä 170 000—200 000 litraa väkeviä juomia ja 16 000—20 000 litraa pirtua vuosittain. Vaikuttaa siis siltä, että pirtu ei tällä hetkellä näytele kovin suurta osaa salakuljetusmarkkinoilla.

Kun salakuljetusjuomia koskevat maininnat muunnetaan absoluuttialkoholiksi, 80 % salakuljetetusta alkoholista kertyy kumpainakin vuonna mereen rajoittuvista kunnista ja vain 20 % sisämaasta. Tämä viittaa siihen, että salakuljetus ei ole kovin laajamittaista eikä hyvin organisoitua, koskapa ei ole järjestetty säännöllisiä kuljetuksia sisämaahan.

Taulukko 4 perusteella vaikuttaa siltä, että alkoholilainsäädännön liberalisoiminen on saattanut vähentää salakuljetusta, vaikka muutos ei olekaan tilastollisesti merkitsevä.

Taulukko 4. Vuoden aikana ostetut salakuljetusjuomat (litraa)

		väkevät juomat		pirtu		yhteensä	
		1968	1969	1968	1969	1968	1969
ostajia	naiset	1	2	—	—	1	2
	miehet	47	45	13	6	57	47
koko maata koskeva arvio	naiset	3 000	4 000	—	—		
	miehet	195 000	163 000	20 000	16 000		
	yhteensä	198 000	167 000	20 000	16 000		
koko maata koskeva arvio absoluuttialkoholina	yhteensä	77 220	65 520	19 200	15 360	96 420	80 880
keskivirhe prosentteina kokonaisarviosta		27.0	21.3	47.5	62.1		
koko näytteen erotusmuuttujan keskiarvo cl absoluuttialkoholina							— .655
erotuskeskiarvon keskivirhe							.692
erotuksen merkitsevyys							EM

Taulukko 5. Vuoden aikana salakaupasta ostettu Alkon alkoholi (litraa)

		väkevät viinit		väkevät juomat		yhteensä	
		1968	1969	1968	1969	1968	1969
ostajia	naiset	—	—	2	—	2	—
	miehet	8	5	68	50	71	54
koko maata koskeva arvio	naiset	—	—	38 000	—		
	miehet	18 000	5 000	159 000	142 000		
	yhteensä	18 000	5 000	197 000	142 000		
koko maata koskeva arvio absoluuttialkoholina	yhteensä	3 420	950	76 830	55 380	80 250	56 330
keskivirhe prosentteina kokonaisarviosta		38.3	49.8	23.1	32.5		
koko näytteen erotusmuuttujan keskiarvo cl absoluuttialkoholina							— .773
erotuskeskiarvon keskivirhe							.782
erotuksen merkitsevyys							EM

Alkon tuotteiden salakauppa

Taulukko 5 mukaan Alkon väkeviä viinejä myytäisiin salakaupassa vuosittain 5 000—18 000 litraa ja väkeviä juomia noin 140 000—200 000 litraa. Alkon valmisteiden salakauppa ja alkoholin salakuljetus näyttävät siis olevan jokseenkin samaa suuruusluokkaa.

Myös Alkon tuotteiden salakauppa näyttää vähentyneen vuodesta 1968 vuoteen 1969, vaikka ero ei taaskaan kohoa tilastollisesti merkitseväksi.

Arvioiden luotettavuudesta

1. Kaikista kulutustutkimuksen arvioista puuttuu alle 15 -vuotiaiden ja 70 vuotta täytäneiden kulutus. Virhelähde lienee vähäinen.

2. Kulutustutkimuksen kato on varsin pieni. Silti on pidettävä mielessä, että jos kato tapausten tilastoimaton kulutus poikkeaa haastateltujen tapausten keskimäärästä, tämä harhaistaa koko maata koskevia arvioita.

3. Alkoholin hankintaa koskevat kysymykset esitettiin ainoastaan niille vastaajille, jotka ilmoittivat käyttäneensä jotakin alkoholijuomaa vuoden kuluessa haastattelusta lukien. Sikäli kuin raittiit ovat hankkineet tai valmistaneet alkoholia, se jää pois arvioista.

4. Osa tilastoimatonta alkoholin kulutusta keskittyy suppeille maantieteellisille alueille. Erityisesti sahdin valmistusta esiintyy pelkästään tietyissä kunnissa. Näyttää todennäköiseltä, että myös pontikan keitto ja salakuljetusjuomien käyttö jakautuu hyvin epätasaisesti maan eri osiin. Koska kulutustutkimuksen näytettä ei suunniteltu maantieteellisesti edustavaksi, suppeille alueille keskittyvien juomaryhmien kulutusarviot voivat jäädä epäluotettaviksi.

5. Vaikka tutkittu näyte on verraten suuri, koko maata koskevien kulutusarvioiden

keskivirheet ovat monin kohdin varsin suuret. Keskvirheiden suuruus johtuu siitä, että tilastoimaton kulutus keskittyy verraten harvoille yksilöille, jolloin otantavaihtelun merkitys on huomattava suurtakin näytettä käytettäessä. Sitä paitsi on muistettava, että testien perustana oleva otantateoria on approksimatiivinen. Siksi on kyseenalaista, missä määrin se soveltuu niin vinoihin jakautumiin kuin tässä raportissa tutkitut jakautumat ovat.

6. Suurimmat virhelähteet ovat hankintojen unohtaminen ja salaaminen.

Jos tilastoimatonta kulutusta halutaan verrata tilastoituun kulutukseen, on unohtaminen otettava huomioon. Sen vuoksi vertailukohteeksi ei kannata ottaa Alkon myyntitilastoja vaan ne määrät, jotka haastateltavat muistavat ostaneensa Alkon myymälästä. Tämä ei vielä poista sitä virhelähdettä, että unohtaminen vaihtelee juomaryhmästä toiseen. Unohtamisen vaihteluista ei voi esittää kuin arveluja. Voitaneen olettaa, että haastateltavat muistavat suhteellisen tarkoin, miten paljon he itse ovat valmistaneet alkoholia. Salakuljetusjuomien ostamisen tai alkoholin tuominen ulkomailta on ehkä sen verran poikkeuksellinen tapahtuma, että se jää mieleen helpommin kuin rutiniostot Alkosta. Toisaalta salakauppiaiden puoleen käännytään ehkä tavallista useammin humalassa, jolloin hankintoja voi olla vaikea palauttaa mieleen myöhemmin.

Kaikkein suurin virhelähde piilee salailussa, joka kohdistuu eritoten laittomiin hankintatapoihin.

7. Kunkin haastateltavan tilastoimattomat hankinnat pyrittiin kartoittamaan vuoden ajalta haastattelusta taaksepäin. Koska toisen kierroksen aineisto kerättiin syys-lokuussa 1969, kartoitusjaksot ulottuvat osittain vuoden 1968 puolelle, jolloin uusi alkoholilainsäädäntö ei vielä ollut astunut voimaan. Tässä tehtiin harmillinen tekninen erehdys, sillä yksiselitteisempiin vertailuihin olisi päästy kartoittamalla toisella kier-

roksella ainoastaan vuoden 1969 puolella tapahtuneet hankinnat. Nyt käytetty kyselytekniikka on omiaan jossakin määrin summentamaan uuden lainsäädännön myötä ehkä tapahtuneita muutoksia.

Lainmuutos, tilastoimaton kulutus ja laitton liike

Alkoholilainsäädännön liberalisoimisen vaikutukset tilastoimattomaan kulutukseen ja laittomaan liikkeeseen eivät ainakaan ole olleet dramaattisia, sillä yksikään muutoksista ei yltänyt tilastolliseen merkitsevyyteen. Tässä yhteydessä voi kuitenkin olla hyvä pohtia yleisluonteisesti, missä määrin jakelujärjestelmää muuttamalla voidaan vaikuttaa alkoholin piiloon jäävään kulutukseen.

Spriireseptien ja teollisiin tarkoituksiin käytetyn spriin valvonta on tätä nykyä siksi tiukkaa, että sprii ei kaiketi näyttele kovin suurta osaa tilastoimattomassa kulutuksessa. Kuitenkin voidaan todeta, että apteekki-sprii ja teolliseen käyttöön tarkoitettu sprii on lähinnä ylimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvien ulottuvilla. Sen houkutus on alhaisessa hinnassa, joten jakelujärjestelmän muutokset eivät kovin paljoa vaikuttane spriin nautintokäyttöön.

Korvikkeiden käyttö on etenkin kaupungeissa lähinnä kustannuskysymys. Maaseudulla oluen helpompi saanti tietysti voi jossakin määrin muuttaa krapulapäivien juomavalikoimaa. Kuitenkin on syytä epäillä, ettei alkoholipolitiikan vapaamielistäminen sinällään kovin paljoa hillitse korvikejuomien käyttöä.

Sahti on kyllä suhteellisen halpaa, mutta se on myös sen verran suuritöistä, ettei sitä juuri pelkästä köyhyydestä ruveta valmistamaan. Sahnin käyttö on keskittynyt verraten suppeille alueille (Pöysä 1968), ja sitä juodaan enimmäkseen tiettyinä juhlapäivinä, jolloin sahdilla on korostuneesti kulttuurinen ja rituaalinen merkitys. Tästä seuraa, että vapaa olut ei aivan heti murskaa sah-

dinvalmistusta; eri asia on, että vapaa keskiolut voi ajan mittaan jouduttaa sahtiperinteen häviämistä.

Kiljua valmistetaan ennen kaikkea sen halpuuden takia. Sillä ei ole tukenaan yleisesti hyväksyttyjä rituaaleja ainakaan samassa määrin kuin sahdilla, joten vapaa keskiolut voi ajan mittaan syrjäyttää kiljun siitakin huolimatta, että kilju on halvempaa ja että miesporukka edelleen voi päättää panna 'pojan' käymään.

Kotiviinien valmistaminen on ainakin osittain lähinnä kulinaarinen harraste, jonka yleisyyteen jakelujärjestelmä ei juuri vaikuttane. Viinien hintataso voi sitä vastoin hyvinkin vaikuttaa kotiviinien käytön määrään.

Eniten voi jakelujärjestelmän liberalisoinnin ajatella vaikuttavan pontikan valmistukseen.

Turistiviinat ostetaan halpuuttaan ja hienouttaan tuliaisiksi. Niiden tuontiin ei jakelujärjestelmä juuri vaikuta.

Salakuljetettua alkoholia näyttää esiintyvän lähinnä rannikolla, jossa etäisyydet Alkon myymälään eivät tähänkään asti ole olleet kovin pitkiä. Näin ollen on oletettavissa, että salakuljetetun alkoholin määrä ensisijaisesti riippuu järjestäytyneiden liigojen toiminnan vilkkaudesta ja toissijaisesti lailisen alkoholin hintatasosta.

On oletettavissa, että vapaa olut ja uudet myymälät vähitellen supistavat salakauppaa ennen kaikkea maaseudulla. Kaupungeissa salakauppa tapahtuu voittopuolisesti myymälöiden ollessa suljettuina, eikä olutkaan pystyne kilpailemaan salakauppiaiden antimien kanssa. Todennäköiseltä näyttää, että sosiaalisen myynninvalvonnan lieventyminen ja myyntikieltojen vähentyminen supistaa salakaupan asiakaspiiriä paljon tuntuvammin kuin jakelujärjestelmässä tapahtuneet muutokset (vrt. Mäkelä 1970).

Kaikkiaan voidaan olettaa, ettei jakelujärjestelmän muuttaminen pitkään aikaan vaikuta kovin ratkaisevasti tilastoimattomaan kulutukseen ja laittomaan liikkee-

seen. Vapaa keskiolut ja myymäläverkon laajentuminen vaikuttanevat ensisijaisesti pienissä erissä myydyin alkoholin (pontikan valmistus, alkoholin salakauppa) kysyntää vähentävästi. Vaikutus on pienempi silloin, kun alkoholia valmistetaan suurissa erissä omaan tai pienryhmän käyttöön ja rituaalisia tilaisuuksia varten (kotiviinit, kilju, sahti). Edelleen tuntuu uskottavalta, että alkoholin hintataso vaikuttaa voimakkaammin tilastoimattoman alkoholinkulutuksen laajuuteen kuin jakelujärjestelmän tiukkuus tai vapaamielisyys.

Tilastoitu ja tilastoimaton kulutus

Taulukossa 6 vertaillaan tilastoituja ja tilastojen ulkopuolelle jääviä kulutusmääriä keskenään. Vertailuluvut on laskettu siten, että kulutustutkimuksessa saatua arviota koko maan vuosioistoista Alkon myymälöissä ja keskioluen vähittäismyyntipisteissä on merkitty sadalla. Tämä on sikäli järkevää, että tilastoimattomiin kulutusarvioihin sisältyy salailua ja unohtamista ainakin yhtä paljon kuin tilastoidun kulutuksen arvioihin. Toisaalta se vaikeuttaa eri juomaryhmien ja kummankin tutkimusvuoden välisiä vertailuja, sillä kulutustutkimuksessa saatujen tilastoitua kulutusta koskevien arvioiden kattavuus vaihtelee juomaryhmästä ja vuodesta toiseen. Taulukon 6 perusteella voidaan siis tehdä vain erittäin karkeita johtopäätöksiä siitä, mitä suuruusluokkaa tilastoimaton ku-

lutus saattaa olla tilastoituun kulutukseen verrattuna.

Huomio kiinnittyy ennen kaikkea siihen, että kotona valmistettujen mallasjuomien ja kotiviinien kulutus on niin suuri verrattuna näiden juomaryhmien vähittäismyyntiin. Kotiviinien alkoholipoliittisesta merkityksestä ei kaiketi tähän saakka juuri ole keskusteltu. Olisi hyödyllistä selvittää, onko kotiviinien valmistus viime vuosikymmeninä lisääntynyt vai kenties vähentynyt. Alustavia osviitoja voitaisiin hakea kotiviinien valmistuksessa käytettyjen välineiden ja raaka-aineiden myyntikäyristä.

Väkevien juomien tilastoimaton kulutus lähentelee kymmentä prosenttia vähittäismyyntistä. Kun vielä otetaan huomioon, että pontikka-arvio varmasti on liian pieni ja että laskelmista kokonaan puuttuu korvike-alkoholin kulutus, tilastoimaton kulutus osoittautuu varteenotettavaksi alkoholipoliittiseksi tekijäksi.

Taulukko 6 mukaan tilastoimaton kulutus olisi viitisentoista prosenttia kaikesta absoluuttialkoholien vähittäismyyntistä, ja myös tästä arviosta puuttuvat korvikejuomat kokonaan samoin kuin osa ainakin kiljun ja pontikan kulutusta.

Lopputoteamuksia

1. Tilastoimaton kulutus vastaa ainakin viittätoista prosenttia absoluuttialkoholien tilastoidusta vähittäismyyntistä.

Taulukko 6. Tilastoitu ja tilastoimaton alkoholin hankinta

	mallas- juomat		miedot viinit		väkevät viinit		väkevät juomat		yhteensä	
	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969	1968	1969
arviot tilastoimattomista hankinnoista prosentteina tilastoidun kulutuksen hankinta-arvioista										
itse valmistettu alkoholi	18.8	15.6	56.7	84.5			.9	.1	11.1	11.3
matkoilta tuotu alkoholi	.1	.04	2.1	4.1	5.4	8.5	5.3	5.5	3.1	2.7
salakuljetettu alkoholi							3.4	2.7	1.7	1.0
tilastoidun kulutuksen hankinta-arvion kattavuus %	75	64	50	39	28	30	48	47	53	53

2. Erityisen suuri on tilastoimattoman kulutuksen osuus mallasjuomien ja mietojen viinien kohdalla.

3. Ulkomaanmatkoilta tuodun alkoholin alkoholipoliittinen merkitys on jo nykyisin suurempi kuin varsinaisen salakuljetuksen. Matkailun yhä vilkastuessa turistialkoholin merkitys tulee kasvamaan.

4. Yli kolmasosa ulkomailta tuodusta alkoholista lahjoitetaan tuliaisiksi.

5. Näyttää siltä, että salakuljetuspirtua ei tätä nykyä juuri esiinny eikä liioin laajamittaisesti organisoitua salakuljetusta ylipääntään.

6. Salakuljetusjuomien ja Alkon tuotteiden osuus salamarkkinoilla on suunnilleen samaa suuruusluokkaa.

7. Uusi alkoholilainsäädäntö ei ole aiheuttanut mitään kovin näkyviä muutoksia tilastoimattomassa kulutuksessa. Kuitenkin on

oireita siitä, että sekä salakuljetus että salakauppa ovat hivenen vähentyneet.

8. Tuntuu uskottavalta, että tilastoimattoman kulutuksen taso ensisijaisesti riippuu laillisten juomien hintatasosta, niin että jakelijärjestelmän liberaalisuudella on vain toissijainen vaikutus.

Kirjallisuus

Bruun, Kettil: Käsikirjoitus.

Mäkelä, Klaus: *Tilastoimaton kulutus ja laitton liike*. Kulutustutkimuksen ennakkoraportti. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 33/1969.

Mäkelä, Klaus: *Sosiaalinen myynninvalvonta*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 51/1970.

Pöytä, Toivo: *Paljonko sahtia?* Alkoholipolitiikka 1968, XXXIII, 1, 3—12.

Pöytä, Toivo & Mäkelä, Klaus: *8 000 korvikkeiden juojaa*. Alkoholipolitiikka 1968, XXXIII, 5, 241—245 (1968 a).

Pöytä, Toivo & Mäkelä, Klaus: *Pontikan vuosituotanto*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 32/1968 (1968 b).